

TARİHİN İNŞASI SORUNU CONSTRUCTION PROBLEM OF HISTORY

Yrd. Doç. Dr. Seyfullah KARA*

ÖZET

Tarih, devletlerin, milletlerin ve toplumların hafızasıdır. Bu bakımdan tarih bilgisi, adı geçen unsurların geçmişlerinin bilgisidir. Bu sebeple tarih, milletlerin, geçmişlerinden hareketle önlerini görebilmeleri ve kendilerine doğru yön verebilmeleri için projektör görevi yapar. Bu durum, tarih ilminin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Milletlerin yönlerini doğru tayin edebilmeleri, tarihin sapıtılmadan, olabildiğince aslına uygun bir şekilde ortaya konmasıyla mümkündür. Bu noktada tarihçiye, tarihin inşasında çok önemli bir görev düşmektedir. O, tarihi olayları mümkün olduğunca aslına uygun bir şekilde ortaya koyacaktır. Onun, yapacağı bu faaliyette dikkat etmesi gereken önemli hususları göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Tarih, tarihçi, inşa

ABSTRACT

History is the memory of states and nations and societies. In this respect, historical knowledge is knowledge of past elements. For this reason, the history does duty for projector that nations see their fronts and direct themselves with it. This case brings out that historical knowledge is very important. That directions of nations can determined as right is possible by a history that it is brought out without turning away. On this point, it is made very important duty to historian in construction of history. He has to bring out historical events as a suitable to their origin. On this activity, he has to look after certain important matters.

Keywords: History, historian, construction

---

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Öğretim Üyesi.
skara@atauni.edu.tr

“Etkinliđimi artırmadan ya da doğrudan doğruya canlandırıp yaşamıma bir şey katmadan, bana yalnızca bilgi veren her şeyden nefret ediyorum”¹ diyen Gothe ile “Tarih, ancak yaşama hizmet ettiği ölçüde, biz de ona hizmet etmek isteriz”² diyen Nietzsche, tarih ilminin pragmatist yönüne dikkat çekmişlerdir. Bu durum, devletlerin, milletlerin hatta çeşitli toplum katmanlarının tarihe mutlaka gereksinimi olduğunu göstermektedir. İnsan ve toplum hayatının hemen her alanında tarih ilmine başvurmak kaçınılmaz bir olgu olagelmıştır. Bu yüzden diyebiliriz ki, tarih, insan hayatının bir vazgeçilmezidir. Söz konusu vazgeçilmezlik, devlet, millet ve toplum bazında olduğu gibi, toplumun birer üyesi olarak bireysel düzeyde bizim için de aynı ölçüde geçerlidir.

Tarihe olan gereksinim, onun toplumsal bir bellek olması sebebiyle toplumsal kimliğin oluşumuna katkıda bulunmasından ve geleceğe ilişkin beklentilerin teşekkülünü sağlayan deneyimlerin toplamı olmasından ötürüdür. Tarihi umursamayan insanlar bile her fırsatta tarihe dayalı varsayımlar geliştirmek zorunda kalmaktadırlar. Farklı düşünce ve hedefleri olan kişiler, kendi düşünce ve hedeflerinin temelinde çoğu zaman tarihsel bir olguyu koymaktadırlar. Örneğin, ister birbirine rakip siyasi oluşumlardan birini tercih ediyor olalım, isterse düşüncelerimizin uygulanabilirliğini tartışıyor olalım, hayata bakışımızda mutlaka bir geçmiş duygusunun egemen olduğunu ve haklılığımızı kanıtlama adına tarihsel referanslara başvurduğumuzu görürüz. İnsanlığın sorunları üzerine yapılan hiçbir ciddi tartışma, tarihi olgulara atıfta bulunmaksızın neredeyse son bulmamaktadır.

Tarihe olan ihtiyaç, kuşkusuz, sadece politikacılarla ya da sosyal ve kültürel sorunlarla ilgilenen ve bu sorunlara kendince çözümler aramaya çalışanlarla sınırlı bir olgu değildir. Herhangi bir ülkenin ekonomisini kurtarmak için neler yapılabileceğine dair değerlendirmeler, her şeyden önce ekonominin bugünlere nasıl ve neden geldiği konusundaki yorumlara bağlıdır. Kıbrıs konusundaki duruşun ya da stratejinin doğru bir biçimde belirlenmesi, dün Kıbrıs'ta neler olduğunun, niçin olduğunun ve adanın hangi stratejiyle nasıl kullanıldığının bilinmesiyle doğrudan ilişkilidir. Örnekleri çoğaltmak ve hayatın her alanına yaymak elbette mümkündür. Örnek olarak sunduğumuz konularla ilgili herkes tarihe kendi siyasal, kültürel, etnolojik vs. mensubiyetlerinin etkisiyle yaklaşacak, böylece farklı kesimler değişik yorumlara gidecek, hatta yorumlarının

¹ Nietzsche, Friedrich, Tarih Üzerine, çev. Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 1996, s.57.

² Aynı yer.

isabetini temellendirmek için öne sürdüğü tarihsel olguyu, kendi zihinlerinde bir tarih olarak kurgulayacaklardır.

İşte tam bu noktada ortaya çok ciddi bir sorun çıkmaktadır: Tarihin inşası sorunu. Gerçekten tarihi, tıpkı geçmişte olduğu gibi kurma şansımız var mıdır? Yoksa tarih dediğimiz şey, farklı insanların farklı düşüncelerini haklı çıkarmaya yarayan bir bilim dalından mı ibarettir? Ya da Ariel-Will Durant'ın sorduğu şekliyle, “Acaba tarih, herkesin başka şekilde yorumladığı bir masal mıdır?”³. Bu son iki soru, tarihin kimi çıkarılara nasıl alet edildiğini vurgulamak amacıyla bilinçli olarak sorulmuştur. Bu yüzden Nietzsche, “Tarih, bencil yaşamların, alçakça davranışların ve kötü eylemlerin ayıbını örtmek için var değildir”⁴ derken, şüphesiz meselenin bu yönüne işaret etmiştir. Esasen çeşitli eğilimlerin etkisiyle, aynı tarihi olayın farklı biçimlerde nakledilmesi ve farklı yorumlara kaynaklık etmesi, bu durumun açık bir göstergesidir. Burada saptırılmış ya da yanlış kurgulanmış bir tarihle veya geçmiş zamanlarda hiç gerçekleşmemiş bir olayın ihdas edilmesiyle karşı karşıya gelme durumu vardır.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren çeşitli politik mülahazalarla hadislerin uydurulması faaliyeti, siyerin inşasında hadislerin rolü göz önünde bulundurulursa, tarihin saptırılması olgusuna tipik bir örnek teşkil etmektedir. Tarih içinde “Gadîr-i Hum” diye bilinen olay meydana gelmiş midir? Meydana geldiği iddia edilen olayın günü, Şii dünyasında bayram olarak kutlanacak kadar değerlidir. İlgili olayı, Şii geleneği zengin ve geniş rivayetlerle ayrıntılı bir biçimde anlatırken, Ahmed b. Hanbel, Müslim, İbn Mâce ve Hâkim en-Nîsâbü'rî gibi kimi Sünnî muhaddisler bu geleneği yalnız bırakmazlar; ancak İbnu Hişam, İbnu Sa'd, Taberî gibi ilk devir tarihçileri olayı ya hiç zikretmezler ya da sadece Hz. Peygamber'in burada konakladığına temas ederek, konunun esas olan konuşmaya hiç yer vermezler. Esasen bir an için olayın doğruluğunu varsaysak bile, söz konusu konuşmadan Şiiilerin politik görüşlerini temellendirecek bir sonuç çıkmaz⁵.

Amacımız elbette olayı irdelemek değildir; fakat vurgulamak istediğimiz şey, tarihin politik ve ideolojik amaçlar için nasıl kurgulandığını ve yorumlandığını ortaya koymaktır. Mutezilî düşünceye sahip olduğumu bildiğimiz Câhız'ın, Emevîlerin tarihine

³ Ariel ve Will Durant, *Tarih Üzerine*, çev. Hüseyin Zamantılı, Hülbe Basım ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1983, s.13.

⁴ Nietzsche, a.g.e., s.58.

⁵ Bu olayla ilgili olarak bkz. Fırlı, Ethem Ruhi, “Gadîr-i Hum”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 279-280.

nasıl yaklaştığını bir risalesinden öğreniyoruz. Câhız'a göre, Emevîler küfre düşmüşlerdir; hatta o, Emevîlere karşı kin ve düşmanlıkta o kadar ileri gitmiştir ki, onları küfürle itham etmeyenlerin bile kafir olacaklarını söylemiştir. Çünkü Emevîler Hz.Hüseyin'i öldürmüşler, Ehl-i Beyte ve bazı sahabilere zulmetmişler, eziyet ve işkencede bulunmuşlardır. Ama aynı Câhız, Abbas oğullarının iktidara gelir gelmez Ali oğullarına, yani Ehl-i Beyt'e karşı nasıl bir terör estirdiğine hiç temas etmez; üstelik sırf kendi Mutezilî görüşlerinin hamiliğini yapmaları sebebiyle, risalesini, Abbasi idarecilerine övgülerde bulunarak bitirir⁶. Bu durum, hiç kuşkusuz ideolojik nedenlerle tarihi olayların nasıl kamufle edildiğini ortaya koyması bakımından son derece önemlidir.

Tarihi bir kişilik olarak Şeyh Bedreddin⁷ kimilerine göre büyük bir alim, fakih, kimilerine göre büyük bir mutasavvıf, bazılarınca tam bir zındık, bazılarına göre, özellikle de sol entelektüel kesime göre ise, halkların ezilmesine karşı çıkarak onları eşitlikçi ve paylaşımcı bir siyasal-sosyal sistem içinde yaşatmayı amaçlayan büyük bir devrimcidir. Şüphesiz tarihi kaynaklarda bütün bu farklı tipler ve tanımları haklı çıkartacak bulgulara rastlamak mümkündür. Peki ama gerçekte kimdir bu Şeyh Bedreddin? Bir insan, nasıl olur da aynı anda birbirine taban tabana zıt ve çelişkili tanımlamaları hak ediyor olabilir?⁸ Nasıl oluyor da adı geçen Şeyh, bunca spekülasyona malzeme olabiliyor? Her kesimin kaynaklardan, tavır alışlarına göre istifade ettiği muhakkak; ama bu kaynaklar, nasıl oluyor da böylesine zıt, böylesine aykırı spekülasyonlara açık olabiliyor? Burada şöyle bir soru aklımıza gelmektedir: Acaba konu ile ilgili tarihi kaynaklar, adı geçen kişiye ideolojik ve siyasi açıdan mı

⁶ Geniş bilgi için bkz. Aycan, İrfan-Söylemez, Mahfuz, İdeolojik Tarih Okumaları, s.17-29. Risale için bkz. a.e., 31-41, çev.İrfan Aycan.

⁷ Şeyh Bedreddin hakkında geniş bilgi için bkz. Halil b. İsmail, Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin, nşr. Abdulbaki Gölpinarlı-İsmet Sungurbey, İstanbul, 1967; Şeyh Bedreddin, Vâridat, çev. Cemil Yener, Elif Yayınları, İstanbul, 1970; Timuroğlu, Vecihi, Şeyh Bedreddin, Vâridat, Türkiye Yazıları Yayınları, Ankara, 1979; Yaltkaya, M. Şerefeddin, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, İstanbul, 1340; Kaygusuz, Bezmi Nusret, Şeyh Bedreddin Simavenî, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1957; İbnuttayyar Semahaddin Cem, İslam İlahiyatında Şeyh Bedreddin, İstanbul, 1966; Gölpinarlı, Abdulbaki, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, İstanbul, 1966; Cerrahoğlu, A., Şeyh Bedreddin ve Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri, İstanbul, 1966; Nazım Hikmet, Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı, İstanbul, 1968; Kurdakul, Necdet, Bütün Yönleriyle Bedreddin, Döler Reklam Yayınları, İstanbul, 1977; Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998; Balivet, Michel, Şeyh Bedreddin, Tasavvuf ve İsyân, çev. Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000; Dindar, Bilal, "Bedreddin Simâvî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), İstanbul, 1992, V, 331-334; Ergün, Mehmet Ali-Altındağ, Elif, "Sağın ve Solun Şeyh Bedreddin'i", Nokta, 7-13 Aralık 1997, s.26-30;

⁸ Şeyh Bedreddin'in çelişkili yönlerinin şu anki veriler ışığında doğru olduğunu kabul eden bir yorum için bkz. Ocak, a.g.e., s.167-169.

yaklaşmışlardır? Örneğin, Osmanlı kaynaklarının, sırf birtakım gerekçelerle devlete isyan etmiş olan bu kişiyi, belki de son derece dindar olmasına karşın zındık ilan etmiş olmaları muhtemeldir. Yani burada da tarihin yanlış yazılması ve sonra gelenlerce yanlış kurgulanması olayıyla karşı karşıya gelmiş bulunma olasılığımız vardır⁹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında da ideolojik ve pragmatist amaçlarla tarihin deforme edildiğine şahit olmaktayız. Bu yıllarda deformasyon hareketi o noktaya gelmiştir ki, Irak'ta Sümerler, Filistin ve Anadolu'da Hititler, hatta Hammurabi ve eski Yunanlılar, hepsi Türk kökenliydi; Yunan ve Mısır uygarlıkları Türklerin elinden çıkmış uygarlıklardı. Fuad Köprülü, Abdülkadir İnan ve Zeki Velidi Togan gibi tarihçiler, Türk tarih tezi çerçevesinde ortaya atılan bu tür görüşleri acı alaylara varan bir sertlik içinde eleştirmişlerdi¹⁰.

Buraya kadar ele aldığımız örnekler, tarihin kaynaklara dayanarak yeniden inşa edilmesinin ne büyük bir sorun olduğunu ve tarihçinin işinin ne kadar zor olduğunu ortaya koymaktadır. Öyleyse tarihi mümkün olduğunca aslına uygun bir şekilde inşa etmenin ve bu büyük sorunu çözenin yöntemi ne olmalıdır? Tarihçi nelere dikkat etmelidir ki, geçmişte meydana gelmiş tarihi olguyu olabildiğince aslına uygun bir biçimde kurabilsin? Her şeyden önce, geçmiş tüm çıplaklığıyla, yaşandığı gibi kurulabilir mi, sorusuna cevap vermek gerekir.

Doğrusu bu soruya, tarihin kendi tanımını içinde mutlak bir şekilde müspet cevap vermek çok güçtür. Çünkü tarih, iki anlama gelmektedir: Birincisi, geçmişte meydana gelmiş olayları ifade eder; diğeri ise, geçmişte meydana gelmiş olayların, tarihçilerin çalışmalarında yeniden kurularak aktarılmasını ifade eder¹¹. Bizim ele aldığımız tarih, elbette ikinci şıkta tanımını bulan tarihtir. Dolayısıyla ikinci tanımda, bize gizli kalan olayların tarih adını alabilmesi için, tarihçinin kanıtlara, belgelere ve tarihi olayı kurmak üzere lazım olan diğer bütün bulgulara ulaşmış olması, onları doğru bir şekilde değerlendirerek tarihi yeniden inşa etmesi gerekmektedir.

Şurası hiçbir zaman unutulmamalıdır ki, tarihi inşa etme çalışmaları, tarihçinin yaşadığı dönemde yapılmaktadır. Oysa tarihi olgu daha önce gerçekleşmiştir. Başka bir

⁹ Nitekim Ariel-Will Durant da tarihin, milli, dini ve ideolojik bir takım yaklaşımlarla yanlış yorumlanmaya müsait olduğunu ve bu yanlış kurgusal girişim çabalarından ötürü tarihin üzerinde hep şüphe oluştuğunu söylemektedir. Bkz. Ariel-Will Durant, a.g.e., s.12-15.

¹⁰ Berktaş, Halil, Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuad Köprülü, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983, s.47-63; Özbaran, Salih, Tarih, Tarihçi ve Toplum, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s.75-76.

¹¹ Tosh, John, Tarihin Peşinde, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s.V, (önsöz).

ifadeyle dile getirecek olursak, tarih çalışmaları bizatihi geçmişin değil, geçmişten artakalan ve sürüklenegelen izlerin irdelenmesi hareketidir; bu yönüyle tarih, geçmişin enkazının toplanarak yeniden imar edilmesidir. Meseleye bu noktadan bakıldığında, “tarihçinin düşüncesinin, geçmişin enkazı olan vesikalarla sınırlı”¹² olduğu görülür. Öyleyse gerçekte yaşanan tarih ile yazılan tarih hiçbir zaman aynileştirilemeyecektir. Bu durumda az önceki soruya, yani geçmişin tüm çıplaklığıyla kurulup kurulamayacağı sorusuna, “kurulabilir” cevabını vermek, güç görünmektedir. Söz konusu güçlüğü tarih bilimi içinde kendine özgü sebepleri vardır ve bu sebepleri tarihçiler ortadan kaldıradırdıkları ölçüde yaşanan tarihe yaklaşmış olacaktırdır.

Tarihin yaşandığı gibi inşa edilmesinin önündeki en zor engel, tarihi olguların tespit edilmesinde birinci derecede rol oynayan orijinal belgelerdir. Buna, kısaca kaynak sorunu dememiz mümkündür. Kaynak sorunu olarak adlandırdığımız hususla, kaynak yetersizliğini kastetmiyoruz. Bu zaten başlı başına bir sorundur; ancak bizim kastettiğimiz şey, var olan kaynakların güvenilirliği konusudur. 1950’lerde Oxford’da seçkin ortaçağ uzmanı olarak görev yapan Prof. V.H.Galbraith, “Uzun vadede hiçbir şey, ne şimdi bizim tarih hakkında yazdıklarımız, ne de başkalarının yazmış oldukları, orijinal belgelerin kendisi kadar önemli olamaz”¹³ demiş olsa da, belgelerde bulunabilecek sorunları da göz ardı etmemek gerekir.

Tarihi olguları ele alan kişi, kaynaklar konusunda kuşkucu kimliğini ön plana çıkarmalıdır. Bu bakımdan belge olarak güvenilirliğine ilişkin bir değerlendirmeye tabi tutulmayan hiçbir kaynak, tarihin inşasında kullanılmamalıdır. Tarihi belgede kaydedilmiş olan bilgileri görgüye, duyuma ya da rivayete göre nakleden yazarın, bilgilerin ortaya koyduğu olgunun aslına uygun bir anlatım yapabilecek bir durumda olup olmadığının incelenmesi gerekir.

Öte yandan, birincil kaynaklar eksiksiz belgeler demek değildir. Bu kaynakları kaleme alanların da birer insan olduğu unutulmamalıdır. Hiçbir tarihi şahsiyet, gördüklerinin, düşündüklerinin ve varsayıdıklarının küçük bir bölümünden başkasını kaydedebilmiş değildir. Bu nedenle tarihçi, kaynaklara dayanarak geçmişı yeniden inşa ederken, ele aldığı olayla ilgili tüm sorulara cevap verebilecek kapsayıcılıkta bilgiler bulmakta güçlük çekecektir.

¹² Kaplan, Mehmet, “Mahur Beste Hakkında Birkaç Söz”, (Tanpınar, Ahmet Hamdi, Mahur Beste, İstanbul, 1995 içinde), s.8.

¹³ Tosh, a.g.e., s.105.

Ayrıca kaynaklar, yazarlarının tümüyle saf ve temiz olmayan niyetleriyle de lekelenme riski taşımaktadırlar. Bir dönemin hükümdarına ithaf etmek üzere, o dönemin olaylarını ele alan bir eser yazan tarihçi, söz konusu hükümdardan bahsederken gerçekten objektif olacak mıdır? Bu yazarın objektif olabileceğinin garantisi var mıdır ya da ne kadar objektif olacaktır? Örneğin, Sebüktegin ve Sultan Mahmut dönemlerini ele alan meşhur “Tarihu’l-Yemîni” adlı eseri yazan el-Utbî, Gazneli Devleti’nin önemli noktalarında görev yapan, özellikle de söz konusu eseri Sultan Mahmud’un vezirine takdim eden birisi olarak, bu sultanlar hakkında objektif bilgiler verebilmiş midir?

Osmanlı devletinin ilk sekiz hükümdarının dönemini yazarken, örneğin İdrîs-i Bitlisî’nin “Heşt-Bihişt” adlı eserine nasıl ve ne kadar itimat edeceğiz. Çünkü bu eserin ne derece yanlı tarih anlayışının tipik bir örneğini oluşturabileceği, daha adından anlaşılmaktadır. İdris-i Bitlisî’nin yaşadığı dönem için birincil kaynak değerini taşıyan eser, ilk sekiz Osmanlı hükümdarının dönemini anlatmaktadır. Eserin Türkçe adı ise, “Sekiz Cennet”tir; II.Bayezid’in emri üzerine yazılmış, daha sonra sultana kırılan yazar, eserini Yavuz Sultan Selim’e takdim etmiştir¹⁴. Hükümdarın emriyle yazılan bir eserin, aynı hükümdarın devleti hakkında olumsuz gözlemlerini eserine aksettirmesi ne kadar beklenebilir?

Şunu hemen belirtelim ki, burada amacımız, sözü edilen tarihi kaynakları sorgulamak ve onlara olan güveni sarsmak değildir. Esasen biz, ne “Tarihu’l-Yemîni” ne de “Heşt-Bihişt” adlı eserlerin güvenilirlikleriyle ilgili olarak bir araştırma yapmış bulunmaktayız. Ayrıca ortaçağ vakanüvislerinin zaman zaman siyasal iktidarı eleştiren kayıtlar düştüklerini de biliyoruz. Osmanlılarda Peçevi İbrahim Efendi’nin eseri ile Gelibolulu Mustafa Âli’nin tarihleri bu tür kayıtlar taşır. Hatta bu tür kayıtlarla ilgili olarak anonim Osmanlı tarihlerinde daha şiddetlisi de göze çarpar¹⁵. Bu nedenle amacımızın, bütün tarihi kaynaklara olan güveni tümüyle sarsmak olmadığını belirtmek istiyoruz. Ancak vurgulamak istediğimiz şey, tarihinin, tarihin inşasında ne büyük güçlüklerle karşı karşıya kaldığını göstermek ve bu güçlüğü önemli bir bölümünün, bizatihi tarihi olayları nakleden birincil kaynaklardan meydana geldiğine dikkat çekmektir.

¹⁴ Eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Özaydın, Abdülkerim, “Heşt Bihişt”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1998, XVII, 271-273.

¹⁵ Ortaylı, İlber, Gelenekten Geleceğe, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, s.39-40.

Kuşkusuz, sorun, ilk el kaynakların sadece yanlış yazılma olasılığı değildir; birincil kaynakların verdiği bilgiler, dönemleri için tanık ifadeleridir. Dolayısıyla bu kaynakların yazarları birer tanık durumundadırlar ve diğer bütün tanıklar gibi onların da yanlışlık ihtimalleri daima vardır. Nitekim bazı kaynakların, kendi dönemlerinden yahut birkaç sene önceki zaman dilimi ile ilgili olaylardan bahsederken, nasıl büyük bir anakronizm içine düştükleri görülebilmektedir. Anadolu Selçuklularının birincil kaynağı durumunda olan Kerimüddin Aksarayî'nin "Musâmeretu'l-Ahbâr (Selçukî Devletleri Tarihi)" adlı eserinde anakronizmin tipik bir örneğine rastlamaktayız. Örneğin Aksarâyî, I.Keykubat'ın Moğolların istila hareketlerini önlemek üzere Erzurum'a geldiğinde, torunu II.İzzeddin Keykâvüs'e bir mektup yazdığını söyler¹⁶. Oysa II.İzzeddin Keykâvüs daha tahta çıktığında çocukluk çağındaydı ve Keykubat'ın Erzurum'a geldiği tarihlerde hayatta bile değildi. Bu tür bir anakronizm, sadece bir yanlışlık olarak görülebilir ve bu tür yanlışlıklar, derin tarihi farklar oluşturmadığı ve pek fazla yapılmadığı zaman mazur kabul edilebilir. Ancak tarihi anakronizmin bir başka ve daha önemli yanı vardır ki, biz, bundan az sonra ayrıca bahsedeceğiz.

Tarihin doğru bir biçimde inşa edilmesinin önündeki kaynak sorunları elbette bu kadarla sınırlı değildir. Günümüze ulaşan tarihsel kayıtların büyük çoğunluğu, devlet ve devletle ilişkileri olan kurumlar tarafından oluşturulmuştur. Bu durum, siyasi ve iktisadi tarih dışında sosyal tarih araştırmacılarının önünde ciddi bir handikap olarak durmaktadır. Çünkü sosyal gruplar genel itibarıyla kurumsal kayıtlar bırakmazlar. Ayrıca bu gruplar içerisinde çoğu kesimler yazılı eser de bırakmadıklarından, onların tarihini yeniden kurmanın güçlüğü daha da artmaktadır. Bu bakımdan sosyal tarih araştırmacısının sadece kurumsal kayıtları esas alarak sosyal tarih konularıyla ilgili genellemelere gitmesi metodolojik bir sorundur ve böyle bir genelleme, bizi her an yanlış değerlendirmelerle karşı karşıya bırakacaktır.

Arz ettiğimiz husus, devletin bıraktığı tarihsel kayıtların toplumsal hayatı yeterince aydınlatmaya yetmeyeceğini göstermektedir. Hatta bir toplumun hayatını araştıran bir tarihçi, iki tür belge ile karşılaşabilir. Bunlardan biri, devletin yasalarını ve kurallarını anlatan normatif nitelikli vesikalardır. Diğer ise, bu toplumda yaşayan kişilerin davranışlarını gösteren belgelerdir. Kuşkusuz, devletin yasalarını yapanlar, kişilerin bu yasalara uygun davranmasını beklemektedirler. Halbuki gerçekte, kişilerin

¹⁶ Aksarâyî, Kerimüddin Mahmud, Selçukî Devletleri Tarihi, çev. M. Nuri Gençosman, Ankara, 1943, s.134.

davranışları çoğu zaman yasalarda öngörülenlerden farklı olacaktır¹⁷. Bu durumda tarihçi, toplumda meydana gelen tarihsel olguyu, normlara bakarak mı, yoksa toplumu oluşturan fertlerin davranışlarına göre mi kuracaktır? Tarihçi geçmişte yaşanmış olan gerçeği ortaya koymak istediğine göre, tarihi olguyu elbette normlara göre değil, fertlerin davranışlarına göre inşa edecektir.

İfade etmeye çalıştığımız hususu bir örnekle daha belirgin hale getirelim: Harezmsahlar devletinin şer'î kurallarla idare edildiğini bilen ve bu devletin idaresi altında yaşayan halkın sosyal tarihini irdeleyen bir tarihçinin vereceği hüküm, acaba nasıl olmalıdır? Söz konusu devletin, dini hayatın yaşanması konusunda ne kadar titiz olduğunu çeşitli vesikalardan öğrenmemiz her zaman mümkündür ve bu vesikalar genel olarak devlet kaynaklı olacaktır. Münşeat mecmuaları, menşurlar, fermanlar, ahidnameler, fetihnameler, çeşitli yazışmaları ihtiva eden mektuplar, vakayinameler vs. söz konusu vesikalardır ve buralardaki bilgilerin neredeyse tamamı ya siyasi, askeri bilgilerdir, yahut devletin kurallarını, işleyişini ve nizamını ortaya koyan normatif bilgilerdir. Bu bilgilere göre, Harezmsahlar devletinin dini konularda oldukça hassas bir devlet olduğunu öğrenebiliriz. Acaba bir sosyal tarihçinin, buradan hareketle, halkın dini konularda aynı titizliği gösterdiğini söylemesi doğru olacak mıdır? Bu soruya verilecek cevabın olumlu olması zor görünmektedir. Çünkü az önce söylediğimiz gibi, normatif bilgilerin ortaya koyduğu tarihi olgu ile halkın yaşadığı hayat aynı değildir. Nitekim, Harezm topraklarını da gezmiş olan İbnu Battûta, bu bölgede namazları camilerde kılmaları için halka baskı uygulandığını, cemaate gelmeyenlerin ise halkın gözü önünde cezalandırıldığını ve bu uygulamanın eski zamanlardan beri devam edegeldiğini dile getirir ve böylece Harezmsahlar devleti dönemindeki uygulamaya da işarete bulunur¹⁸. Bu tarihsel olgu, belki her zaman değil, ama yine de Harezmsahlar ülkesine ait normatif bilgilerle, halkın yaşadığı hayat arasında bir farklılığın olduğunu bize göstermektedir. Öyleyse herhangi bir halkın tarihini ele alan tarihçi, normatif bilgilerle yetinmemesi ve halka ait bilgileri keşfetme gibi çok zorlu bir çalışmanın içinde olmak durumundadır.

Tarihin inşasındaki bir diğer açmaz ise, toplumun statiklikten uzak sürekli değişme ve gelişme içinde olan dinamik bir yapı arz ettiğinin gözden kaçırılmasıdır. Toplumların en istikrarlı görünen yapıları bile zaman içinde az veya çok değişime

¹⁷ Tekeli, İlhan, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.39-41.

¹⁸ İbnu Battûta, *Seyahatnâme-i İbnu Battûta*, çev. Mehmed Şerif, İstanbul, 1333-1335, I, 405.

uğramaktadır. Tarih araştırmacısı için en zor görev, bu değişim sürecini iyi takip etmek ve bunu takip etmesini sağlayacak kaynaklara ulaşabilmektir. Bunun ihmal edilmesi, örneğin iki asır süren herhangi bir tarihsel yapının ilk çeyrek asrında vardığımız hükmü son çeyrek asırda da geçerliymiş gibi sürdürmek yanlına bizi götürecektir. Oysa aradan geçen bir asırlık zaman diliminin bu yapıyı değiştirebileceğinin göz önünde tutulması gerekmektedir. Bu noktada, I.Alaaddin Keykubat dönemi Türkiye Selçuklu siyasi, sosyal ve ekonomik yapısının, Keykubat'ın vefatından hemen sonra nasıl değiştiğini, 1270'li yıllardan itibaren ise nasıl tanınmaz hale geldiğini hatırlamamız gerekir¹⁹.

Tarihçiye, tarihsel olguyu inşa etmesinde ve yorumlamasında fayda sağlayacak önemli unsurlardan birisi hayal gücüdür. Hayal gücünden maksadımız, kişinin bir roman yazar gibi, tarihi belgelere dayanmaksızın tarihi olgular icat etmesi değildir. Kabul edilmelidir ki, geçmiş, arkasında bıraktığı belgelerle tümüyle yakalanmış olmaz. Tarihçiler tarihi kayıtlarda hep boşluklarla karşılaşır. Tarihçi, bu boşluğu nelerin doldurabileceğine, olguların mahiyetlerine bakarak ve belgelerle aşinalık kurarak, ancak his, sezgi ve içgüdüleriyle karar vermek durumunda kalacaktır²⁰. Örneğin, Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geldiğinde Baba İlyas'ı ziyaret ettiğini haber veren Âşıkpaşazâde'ye dayanarak, onun, Baba İlyas'a intisap ettiği ileri sürülebileceği gibi, söz konusu ziyaretin sebebinin, daha önce Horasan'da tanışmış olduğu bir dosta uğrama arzusu olduğu da söylenebilir. Bu tür çıkarımlar yapılırken, doğal olarak “kanaatimizce” ifadesi kullanılacaktır. Çünkü Âşıkpaşazâde bu bilgiyi naklederken²¹, ziyaret sebebiyle ilgili olarak en küçük bir ima da bile bulunmamaktadır. Bu nokta da kararı, dönemle ilgili bütün bilgileri göz önünde tutarak tarihçi vermek durumunda kalacaktır. “Kanaatimizce” ifadesiyle başlayan ve tarihsel bir olgu ile ilgili bir durum belirten hemen her görüş, aynı zamanda kaynaklar ışığında sezgisel ve içgüdüsel bir tespit arz eder. Aksi takdirde kaynakların açık ve seçik bir şekilde ortaya koyduğu olgularla ilgili olarak “kanaatimizce” ifadesini kullanmak anlamsız olacaktır.

Tarihin inşasında ele alınacak bilgilerin değerlendirilmesinde belki en önemli husus, tarihçinin, elde ettiği bulgulara kendi çağından değil, tarihi olguların

¹⁹ Bu tespitle ilgili geniş bilgi için bkz. Kara, Seyfullah, Anadolu Selçuklularında Din ve Din Kurumları, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002, s.309-321, 321-333, 442, 450.

²⁰ Tosh, *a.g.e.*, s.117-119.

²¹ Bkz. Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi (Tevârih-i Âli Osmân), nşr. Âli Beğ, İstanbul, 1332, s.204.

gerçekleştiği çağdan bakabilmesidir. Zira bir çağda yaşayıp geçmişteki çağı anlayabilmenin en önemli ve vazgeçilmez şartı, bugünün değerlerini bir kenara bırakarak, o çağı kendi koşulları içinde içeriden görebilmek ve bunun için çaba göstermektir²². Bu yaklaşımın terk edilmesi, bizi, yukarıda söylediğimiz anakronizmin bir başka çeşidine ve en tehlikelisine düşürür. Çünkü böyle bir anakronik hata, doğrudan yorumlarımıza ve olgular hakkındaki hükümlerimize tesir eder; bizi kabulü imkansız sonuçlara götürür. Yapılması gereken şey, tarihi olgunun, gerçekleştiği dönem içindeki geçerliliğini tespit etmektir. Halbuki içinde yaşadığımız dönemle ilgili olgunun geçerliliğini mutlaklaştırarak tarihin yargılanması, tarih dışı bir kopukluğu beraberinde getirir. Aksi, yani tarihi dönemde geçerliliği olan bir olgunun tüm boyutlarıyla birlikte bugün için de geçerli olduğunu söylemek ise, bugünkü dönemsal realite ile yabancılaşmayı doğurur²³. Selçukluların güçlü olmalarına karşın hilafet makamına bağlılıklarının, hilafet kurumunun o gün için oynadığı rolün bir kenara bırakılarak eleştirilmesi, bu kopukluğa tipik bir örnek oluştururken²⁴, Osmanlılarda var olan aynı kurumun bugün de devam etmesi gerektiği düşüncesi ise, sözü edilen yabancılaşmaya örnek olarak gösterilebilir. Bu tür metodik hatalar, tarihsel olguların zaman boyutunu düşünmemekten kaynaklanmaktadır. Başka bir ifade ile söylemek istediğimiz şey, bu nevi bir anakronizme düşmemek için, tarihi olguları kendi geleneksel bağlamları ve şartları içinde düşünmek, söz konusu olgulara tarihsel bir perspektifle yaklaşmaktır. Bu sebeple öncelikle yapılması gereken şey, tarihi olguyu tespit ederken, o dönemdeki koşulların ve söz konusu olguyu ortaya çıkaran şartların neler olduğunun irdelenmesidir.

Tarihi anlama ve yorumlamada bizi açmaza götüren başka bir husus da, genellemeci yaklaşım biçiminin yanlış kullanılmasıdır. Günümüzde işleyen siyasi ilişki biçimlerini temel kabul ederek tarihe yaklaşmak ve tarihi olguları bu perspektiften yargılamak, çoğu zaman tarihe nüfuz edilmesini imkansız hale getirir. Bu tür yüzeysel genellemelerin çoğu, tarihe nüfuz eden bir metodoloji uygulandığında geçerliliğini

²² Tosh, a.g.e., s.14.

²³ Davutoğlu, Ahmet, "Tarih Metodolojisi ve Geleneği Yeniden Yorumlama Sürecindeki Önemi", İslam, Gelenek ve Yenileşme, İSAM Yayınları, İstanbul, 1996, s.112.

²⁴ Söz konusu kopukluğun tipik örneğini Rıza Nur, Selçuklu-Halife ilişkilerini değerlendirme esnasında gösterirken, bkz. Rıza Nur, Türk Tarihi, İstanbul, 1342, III, 121, Türk tarihçiliğinin unutulmaz ismi Fuat Köprülü, bu konuda tarihselci metodu başarıyla uygulamış ve bu metot ışığında yorumlarda bulunmuştur. Bkz. Köprülüzâde, Mehmet Fuat, Türkiye Tarihi, İstanbul, 1923, s.185; a.mlf., "Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti", Millî Tetebbûlar Mecmuası, 2/V (1331), s.208-209;

kaybeder. Örneğin, İslam tarihinde ulemanın ümeraya mutlak bir şekilde hizmet ettiğini, onları meşru kılarak menfaat temin ettiğini ileri süren genellemeler, bu tür bir genelleme olarak göze çarpar. Halbuki sadece Mâverdî örneği metodik bir biçimde ele alındığında, böyle bir genellemenin tutarsızlığı ve yanlış tarih inşasına sebep olduğu ortaya çıkar. Mâverdî'nin "Ahkâmu's-Sultâniyye"yi yazdığı dönemin özellikleri göz önünde bulundurulmadan yapılan tahlillerde, bu eserin, o günkü güç oluşumunu meşru kılmayı amaçladığını iddia etmenin, aslında o gün geçerli olan güç yapılanmasıyla tamamen tezat teşkil etmesi, yanlış tarih inşasına ve yorumlamasına güzel bir örnek oluşturmaktadır. Kuşkusuz bu yanlışlık, dört halife sonrası bütün merkezdeki halife ya da sultanları, güç temerküzü açısından aynı gören genellemeci tavrın eseridir. Oysa Mâverdî döneminde siyasi güç, onun meşrulaştırmaya ve ön plana çıkarmaya çalıştığı Sünnî hilafet makamının elinde değil, tam tersine Şii ailelerin elinde bulunan vezirlik makamında idi. Dolayısıyla Mâverdî, geliştirdiği Sünnî hilafet teorisiyle, arka planda kalmış, hiçbir gücü olmayan ve sadece sembolik bir konumda bulunan Sünnî halifeyi ön plana çıkararak, gerçek güç temerküzüne, yani Şii idareye karşı aykırı bir tavır sergilemek suretiyle, aslında risk üstlenmiştir²⁵.

Tarihin inşasında sorun oluşturan unsurlardan bir diğeri, tarihe apolojik ve ideolojik reflekslerle yaklaşmaktır. Batılılaşmanın ortaya çıkardığı kültür ikiliğinin de sonucu olarak, ülkemizde tarihe olan yaklaşım bakımından inkarcı ve muhafazakar olmak üzere birbirine zıt iki kutup devreye girmiştir. Apolojik yaklaşımın, inkarcı yaklaşım tarzına bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Muhafazakar tarihçiliğin içine düştüğü apolojik refleksin temel sebebi ve yanlışlığı, İslam'ın, Müslümanların tarihiyle özdeş olarak algılanmış olmasıdır²⁶. Dolayısıyla İslam tarihinin hangi dönemi olursa olsun, tarihçilerin ele aldığı meseleler, adeta birer iman konusu olarak görülmüş ve en savunulamayacak uygulamalarda bile, "bir hikmeti vardır" sığ düşüncesiyle cansiperane savunmaya geçilmiştir.

Bu tarz bir savunmanın ibret verici örneklerinden birini kardeş katli konusunda görmekteyiz. Fatih Sultan Mehmed'in, ikinci saltanatı döneminde henüz süt emme çağındaki kardeşi Ahmed'i boğdurduğunu bütün muteber Osmanlı kaynakları kabul etmekte ve aksini ifade eden ve bu rivayetleri yalanlayan herhangi bir kaynak da

²⁵ Davudoğlu, a.g.m., s.111-112.

²⁶ Ocak, Ahmet Yaşar, Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.28-29.

bulunmamaktadır²⁷. Ancak Namık Kemal, milliyetçiliğinin verdiği bir gayretle, bunun bir iftira olduğunu ve Fatih'in böyle bir cinayet işleyemeyeceğini duygusal bir dille anlatmakta²⁸, böylece savunmacı refleksleri nedeniyle tarihi bir olguyu hiç yaşanmamış gösterebilmektedir. Bunu, elbette tarih deformasyonu olarak değerlendirmemiz mümkündür.

Fakat burada asıl dikkati çeken şey, Fatih'in bu uygulamasını kabul etmemek için Osmanlı kaynaklarını görmezden gelen ve bunun Bizans kaynaklarınca ortaya atıldığı imajını vermeye çalışan, bununla birlikte böyle bir olayın vuku bulmuş olabileceğini lütfen kabul ettikten sonra, söz konusu uygulamanın İslam dinine bir aykırılığı olmaması gerektiğini söyleyen ve böylece uygulamayı haklı göstermeye çalışırken, aslında farkında olmadan dini töhmet altında bırakan savunmacı anlayıştır. Şu ifadelerin gerçekten ciddi ve profesyonel bir tarihçinin kaleminden çıkmaması gerektiğini düşünüyoruz: "Fatih Sultan Mehmed, kendi koyduğu kanunun nizam-ı alem için fesada sa'y ihtimalinin bulunması sebebiyle siyaseten katl müessesesini ilk defa kendisi tatbik etmiş ve küçük kardeşi Ahmed'i katl ettirmişti. Bu, isyan tahakkuk etmediğinden, bir had cezası değildir. Belki nizâm-ı âlem için siyaseten katl müessesesine girmektedir. Burada aranan fesadın şer' ile tahakkuku şartının ne derece gerçekleştiğini bilmiyoruz. Ancak tekrar ediyoruz ki, Hz.Peygamber'in senasına mazhar olmuş bir padişah'ın, şartları tahakkuk etmeyen bir cezayı vereceğine de ihtimal vermiyoruz. Önemle ifade edelim ki, on bir aylık bir bebeği, Fatih'in idam ettirdiğine inanmak istemiyoruz"²⁹.

Bu bakış açısıyla, örneğin Ermeni mezalimini araştıran bir tarihçinin bulgularını ve yorumlarını kimlere kabul ettirebiliriz? Savunmacı refleksler ve tarihi olguları deformasyona kadar götüren yaklaşım biçimleri, tarihçinin bütün inandırıcılığını ve güvenilirliğini sarsacaktır.

Gerçekten tarih yazmak çok zor ve yorucu bir iştir. Tarihi, deforme etmeden, mümkün olduğunca aslına uygun bir şekilde yeniden yazmak daha da zordur. Tarihçilerin bu zorluğun üstesinden gelme gibi bir sorumlulukları ve mecburiyetleri vardır. Çünkü tarih, fertlerin, toplumların ve daha da gelişerek milletlerin kişiliğinin oluşmasına zemin teşkil eder; onların bilinçlerini oluşturmada, içinde buldukları anı

²⁷ Kardeş katli konusunda geniş bilgi için bkz. Akman, Mehmet, Osmanlı Devletinde Kardeş Katli, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.64-69.

²⁸ Bu çok duygusal ifadeler için bkz. Namık Kemal, Evrak-ı Perişan, nşr. R.Karadağ-Ö.F.Harman, İstanbul, ts., s.174-176.

²⁹ Akgündüz, Ahmet, Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s.88-89.

değerlendirmede ve dünya üzerindeki yerlerinin ne olduğunu tespit edebilmelerinde en önemli yardımcı rolünü üstlenir; belki daha da önemlisi, geleceğe doğru yönlerini çizmede yol göstericilik görevini yapar. Bu sebeple doğru tarih, doğru kişiliktir, doğru bilinçtir, doğru istikamettir.